

PACTUL RIBBENTROP-MOLOTOV. O PERSPECTIVĂ GEOPOLITICĂ PE „DURATA LUNGĂ A ISTORIEI”

CONSTANTIN HLIHOR

The Ribbentrop-Molotov Pact. A Geopolitical Perspective on the “Long Durée of History”

(Abstract)

It has been 80 years since the Nazi Germany and the Soviet Union divided the Europe in spheres of interest and influence. The echoes of this cynical bargain did not cease to exist either in the political and diplomatic world and in the European historiography and geopolitical studies. This event remained in the European collective memory because it produced one of the greatest geopolitical surprises of the twentieth century for European diplomacy.

Since this genuine geopolitical shock was consumed, analysis and debates have focused more on the historical interpretation and less on the perspective of other disciplines on the brink of history, such as, for example, geopolitics. In Romania, the research and analysis of the political, diplomatic and geopolitical consequences of this event were combined with the consequences it had on the country by annexing Bessarabia and northern Bukovina in the summer of 1940.

Key words: Ribbentrop-Molotov Pact, spheres of influences, geopolitical interests; Bessarabia and Northern Bukovina.

Introducere

Au trecut 80 de ani de la înțelegerea a două puteri totalitare – Germania nazistă și Uniunea Sovietică – prin care își împărțeau sferele de interes și de influență pe continentul european, iar ecourile nu s-au stins nici în lumea politică și diplomatică¹,

¹ Vezi și: Linas Linkevičius, *Putin has defended the Nazi-Soviet pact. Time for the West to wake up*, în „The Guardian”, 7 nov. 2014, online <https://www.theguardian.com/commentisfree/2014/nov/07/vladimir-putin-defended-nazi-soviet-pact-west-world-war-two>; Timothy Snyder, *Putin's New Nostalgia*, în NYR Daily, November 10, 2014, online <https://www.nybooks.com/daily/2014/11/10/putin-nostalgia-stalin-hitler> (20 martie 2019).

Analele Bucovinei, XXVI, 2 (53), p. 521–538, Rădăuți – București, 2019

dar nici în cea a istoriografiei europene și nu numai². Evenimentul a rămas în mentalul colectiv european deoarece a produs pentru diplomația europeană una dintre marile surprize geopolitice ale secolului al XX-lea. De la consumarea acestui veritabil șoc geopolitic, analiza și dezbateră s-au concentrat în special pe interpretarea de ordin istoric³ și mai puțin din perspectiva altor discipline aflate la granița istoriei cum ar fi, de exemplu, geopolitica. În România, cercetarea și analiza consecințelor politico-diplomatice și geopolitice ale acestui eveniment au fost conexe consecințelor pe care le-a avut asupra țării prin anexarea Basarabiei și a nordului Bucovinei în vara anului 1940⁴.

Din perspectiva analizei istorice de tip clasic, în care ideologiile își aveau rolul lor în definirea politicii externe a statelor, tratatul dintre două state cu regim politic profund antagonic părea, pentru mulți oameni politici și pentru opinia publică, un nonsens. Acest lucru avea să îl recunoască, după o jumătate de secol de la semnarea sa, și unul dintre înalții oficiali ai Uniunii Sovietice, A. N. Yakovlev, membru al Biroului Politic, secretarul CC al PCUS. Într-un interviu acordat în vara anului 1989 ziarului „Pravda”, referindu-se la modul cum a reacționat opinia publică din URSS, acesta afirma: „Partidul și poporul n-au fost pregătiți pentru asemenea cotitură. Timp de 6 ani și ceva Uniunea Sovietică nu numai că a demascat fascismul,

² Vezi și: Stephane Courtois, *Pata oarbă a memoriei europene. 23 august 1939: alianța sovietico-nazistă*, Fundația Academia Civică, 2009; Izidors L. Vizulis, *The Molotov-Ribbentrop Pact of 1939: The Baltic Case*, Praeger, 1990; В. П. Любин, *История нацистского режима и его краха. Восприятие нацистского режима современными немцами. Историкографический обзор* [Istoria Reich-ului nazist și a prăbușirii acestuia. Recepțarea regimului nazist de către germanii contemporani. Excurs istoriografic], online <http://elar.urfu.ru/bitstream/10995/35241/1/iuro-2015-143-16.pdf> (20 martie 2019).

³ Vezi și: Jürgen Förster, Evan Mawdsley, „Hitler and Stalin in Perspective: Secret Speeches on the Eve of Barbarossa”, în „War in History”, vol. 11, issue 1, January 1, 2004, p. 61–103; Jonathan Haslam, „Soviet-German Relations and the Origins of the Second World War: The Jury Is Still Out”, în „The Journal of Modern History”, nr. 69, 1997, p. 785–797, online <https://doi.org/10.1086/245594>; Elena Semenova, David G. Winter, *Soviet and German Implicit Perceptions of Mutual Threat, 1939–1941*, online https://www.researchgate.net/profile/Elena_Semenova/publication/329281805_Soviet_and_German_Implicit_Perceptions_of_Mutual_Threat_1939-1941 (20 martie 2019).

⁴ Vezi și: Vitalie Vărațic, Ion Șișcanu (ed.), *Pactul Molotov-Ribbentrop și consecințele lui pentru Basarabia. Culegere de documente*, Chișinău, Editura „Universitatea”, 1991; Ion Constantin, *România, marile puteri și problema Basarabiei*, București, Editura Enciclopedică, 1995; Florin Constantiniu, *Între Hitler și Stalin. România și Pactul Ribbentrop-Molotov*, București, Editura Danubius, 1999; Florin Constantiniu, *1941. Hitler, Stalin și România*, București, Editura Univers Enciclopedic, 2002; Florin Constantiniu, *O istorie sinceră a poporului român*, ediția a III-a, revăzută și adăugită, București, Editura Univers Enciclopedic, 2003; Valeriu Florin Dobrinescu, *Bătălia pentru Basarabia*, Iași, Editura Moldova, 1990; Valeriu Florin Dobrinescu, Ion Constantin, *Basarabia în anii celui de-al Doilea Război Mondial*, Iași, Institutul European, 1995; Dinu C. Giurescu, *România în cel de-al Doilea Război Mondial (1939–1943)*, București, Editura All Educational, 1999; Mircea Mușat, *Drama României Mari*, București, Editura Fundației România Mare, 1992; Ioan Scurtu, Constantin Hlihor, *Anul 1940. Drama românilor dintre Prut și Nistru*, București, Editura Academiei de Înalte Studii Militare, 1992; Ioan Scurtu, Constantin Hlihor, *Complot împotriva României. 1939–1947*, București, Editura Academiei de Înalte Studii Militare, 1994; Ion Șișcanu, *Raptul Basarabiei*, Chișinău, Universitas, 1992; Ion Șișcanu, *Uniunea Sovietică-România. 1940*, Chișinău, 1995.

identificându-l cu agresiunea și războiul”⁵. La fel de surprinsă a fost și societatea germană, deoarece pentru Adolf Hitler și Partidul Nazist demonizarea comunismului a fost principala temă a propagandei, comuniștii fiind pentru ei purtătorii de microbi pentru toate „bolile” Europei, iar liderii de la Kremlin erau cei care dirijau acest regim⁶. Stalin declarase nu o dată că va spulbera imperialismul occidental⁷, pentru a putea realiza viziunea paranoică a lui Lenin care dorea înfăptuirea unei *republici mondiale comuniste*. Și totuși această înțelegere s-a consumat în ultima decadă a lunii august 1939!

Înțelegerea sovieto-germană capătă astăzi noi sensuri și interpretări dacă luăm în calcul schimbările produse în ecuația geopolitică a lumii, în general, și a Europei în special. În numai două decenii de la terminarea primei conflagrații mondiale raporturile de forțe pe continent s-au modificat dramatic. A avut loc, practic, o răsturnare a forțelor în balanța de putere între învingătorii și învinșii Primului Război Mondial⁸, iar principalii contestatari ai ordinii internaționale instaurate prin Tratatul de Pace de la Paris din 1919–1920, Germania și Uniunea Sovietică, au exploatat din plin aceste oportunități geopolitice. Astfel, în acest context geopolitic 23 august 1939 este și momentul în care Moscova și-a lansat politică imperială îmbrăcată în hainele ideologiei comuniste care va conduce, după aprecierea unui cunoscut geopolitician rus contemporan, Dmitri Trenin, „la cea mai mare extindere a influenței rusești la scară globală”⁹.

Dacă la acestea sunt adăugate și psiho-fixațiile de ordin istoric create în timp de percepțiile liderilor sovietici asupra lumii capitaliste care îi conduceau la o viziune a unei insule socialiste încercuită de puteri ostile¹⁰, putem înțelege de ce aceștia căutau alianțe din rațiuni geopolitice și nu ideologice. Pe de altă parte, semnificația geopolitică a evenimentului este dată și de ambițiile imperiale ale liderilor naziști care doreau să „achiziționeze” cât mai mult „spațiu vital”¹¹. În acest punct alianța dintre Moscova și Berlin conținea în substanța ei și germenii viitoarei confruntări pentru hegemonie globală. Interesele imperiale nu aveau cum să se oprească la nivel regional nici pentru Stalin, nici pentru Hitler. Confruntarea dintre cele două ideologii hegemonice se va amâna pentru un timp, pentru fiecare dintre

⁵ A. N. Iacovlev răspunde ziarului „Pravda” despre Pactul Ribbentrop-Molotov. „Este evidentă devierea de la normele leniniste ale politicii externe sovietice”, online <https://mariusmioc.wordpress.com/2011/08/22/a-n-iacovlev-raspunde-ziarului-pravda-despre-pactul-ribentrop-molotov> (20 martie 2019).

⁶ Karthik Narayanaswami, *Analysis of Nazi Propaganda. A Behavioral Study*, online <https://blogs.harvard.edu/karthik/files/2011/04/HIST-1572-Analysis-of-Nazi-Propaganda> (20 martie 2019).

⁷ Albert L. Weeks, *Stalin's Other War: Soviet Grand Strategy, 1939–1941*, Rowman & Littlefield, Lanham, Boulder, New York, Oxford, 2002, p. 4–5.

⁸ Vezi, pe larg: Williamson Murray, *The Change in the European Balance of Power, 1938–1939: The Path to Ruin*, Princeton University Press, Princeton, 1984.

⁹ Dmitri Trenin, „Russia's Spheres of Interest, not Influence”, în „The Washington Quarterly”, vol. 32, issue 4, 2009, p. 6.

¹⁰ Geoffrey Roberts, *Stalin's pact with Hitler*, I. B. Tauris & Co Ltd., 1st edition, 1989, p. 30.

¹¹ Colin S. Gray, Geoffrey Sloan eds., *Geopolitics, Geography and Strategy*, Routledge, London, New York, 2013, p. 232–237.

părți din rațiuni strategice diferite. Din această perspectivă, nimeni nu poate crede că, în momentul în care, după semnarea pactului în seara de 23 august 1939, Stalin toasta în sănătatea Führerului Hitler¹², își schimbase ambițiile politice imperiale sau devenise peste noapte un admirator al liderului nazist. Întrevăzuse o oportunitate geopolitică și geostrategică, așa cum se gândea și la Berlin.

Aceste evoluții au fost posibile și pentru că, mai ales la Berlin, studiile de geopolitică au exercitat o anumită influență asupra liderilor naziști. Generalul Karl Haushofer este văzut de istorici și analiști drept principalul „pedagog” în „educația” liderilor naziști privind politica externă a celui de-al treilea Reich¹³. Acesta, în scrierile sale, a preluat modelul lui Mackinder, care avea în centrul său teoria *heartland*-ului plasat în inima Euroasiei, pentru a pleda pentru o apropiere de Uniunea Sovietică. Convingerea generalului geopolitician era că se poate controla *heartland*-ul/Euroasia doar printr-o alianță, și nu prin cucerire militară¹⁴. Haushofer este considerat drept unul dintre cei mai mari susținători ai semnării Pactului germano-sovietic de neagresiune din 1939. Convingerile sale au fost atât de puternice, încât a protestat împotriva declanșării războiului împotriva Uniunii Sovietice din iunie 1941. Această atitudine i-a adus arestarea, iar publicația geopolitică al cărui director era – „Zeitschrift für Geopolitik” – a fost interzisă¹⁵. Miza geopolitică a spațiilor pentru care cele două mari puteri totalitare s-au înțeleș în august 1939 a marcat atlasul mental (mental map) al liderilor de la Kremlin pentru următoarele multe decenii. Când s-a produs marea răsturnare în balanța forțelor și Hitler și-a atacat „partenerul”, Stalin a negociat cu noii săi aliați, având în minte aceleași spații asupra cărora se înțeleșeseră cu doar câțiva ani mai înainte cu naziștii. Miza geopolitică nu dispăruse. Nici la peste 70 de ani de la semnarea documentului, liderii de la Moscova nu au reușit să se împace cu „trecutul” și să accepte faptul că Pactul Ribbentrop-Molotov a avut consecințe profund negative asupra arhitecturii de securitate europene și a ordinii internaționale¹⁶. De jure, prevederile acestei înțelegeri au fost anulate încă de la începerea operațiunii Barbarosa, dar, *de facto*, ele nu au dispărut din atlasul geopolitic din mintea liderilor de la Kremlin nici la încheierea celei de-a doua conflagrații mondiale, nici în deceniile următoare.

¹² Laurence Rees, *WW II Behind Closed Doors: Stalin, the Nazis, and the West*, Vintage Books, New York, 2008, p. 7–8.

¹³ Vezi și: Holger H. Herwig, *The Demon of Geopolitics: How Karl Haushofer „Educated” Hitler and Hess*, Rowman & Littlefield, Lanham, 2016.

¹⁴ Pat O’Sullivan, Jesse W. Miler Jr., *The Geography of Warfare*, Routledge Library Editions: Political Geography, Routledge, London, New York, 2015, p. 95–96.

¹⁵ Yves Lacoste, „La géographie, la géopolitique et le raisonnement géographique”, în „Hérodote”, 2012/3 (nr. 146–147), p. 14–44, online https://www.cairn-int.info/article-E_HER_146_0014--geography-geopolitics-andgeographical.htm (20 martie 2019).

¹⁶ Anna Dolgov, „Putin defends Ribbentrop-Molotov Pact in Press Conference with Merkel”, în „The Moscow Times”, May 11, 2015, online <https://www.themoscowtimes.com/2015/05/11/putin-defends-ribbentrop-molotov-pact-in-press-conference-with-merkel-a46441>; Linas Linkevičius, *op. cit.*, 7 Nov. 2014.

1. Când interesele geopolitice ale Marilor Puteri au depășit barierele ideologice, ordinea internațională liberală a început să se dezintegreze

După terminarea Primului Război Mondial, lumea a fost reasezată într-o nouă ordine internațională, expresie a schimbării raportului de forțe între Marile Puteri, dar și a impunerii în mentalul colectiv european a noilor valori etice, morale și aspirații de pace și securitate. Principiul organizării tuturor popoarelor pe baze naționale a dat posibilitatea creării unei Europe a naționalităților¹⁷. Pe harta Europei apar noi actori – Cehoslovacia, Polonia, statele baltice, Finlanda –, unele popoare își desăvârșesc sau își construiesc unitatea statală – România, Regatul Sârbo-Croato-Sloven și Cehoslovacia. S-a construit un nou set de principii și norme de drept internațional în care printre alte valori dreptul forței este înlocuit cu forța dreptului, ceea ce a permis statelor mici și mijlocii să își exprime propriile interese în numele principiului egalității statelor, indiferent de mărime, putere economică și militară. Edificiul construit se baza pe idealismul președintelui american Woodrow Wilson în care forța morală și etica trebuiau să constituie temelia relațiilor internaționale¹⁸.

Învingătorii care au construit această nouă ordine aveau convingerea că utilizarea forței și a războiului vor dispărea în mod natural în relațiile dintre state¹⁹. Pentru mulți analiști și istorici viziunea idilică asupra păcii pe care s-a construit noua arhitectură de securitate apărea drept o utopie. Unii savanți, precum E. H. Carr, atrăgeau atenția că marile puteri învinse sau izolate, cum a fost cazul Germaniei și al Uniunii Sovietice, vor apela la forța brută pentru a-și materializa interesele, deoarece „puterea a rămas aspectul dominant al ordinii internaționale”²⁰. A nu se înțelege faptul că doar aceste două mari puteri au procedat în acest fel. Marea Britanie încă din primii ani interbelici a revenit la „tradiționala sa politică de

¹⁷ Vezi, pe larg: George Sofronie, *Principiul naționalităților în dreptul internațional public*, București, Atelierele Grafice: Cultura Națională, 1929; idem, *Principiul naționalităților în tratatele de pace din 1919–1920*, ediție de C. Schifirneț, Editura Albatros, București, 1999; I. Ciupercă, *Autodeterminarea – trăsătură fundamentală a istoriei Europei la sfârșitul Primului Război Mondial*, în *Marea Unire din 1918 în context european*, coordonator Ioan Scurtu, București, 2003; Ioan Scurtu, *România în secolul naționalităților*, online <http://www.ioanscurtu.ro/category/articole-ioan-scurtu>; Gh. Buzatu, Marusia Cîrstea, *Harta politică a Europei după Primul Război Mondial*, online <https://csricraiova.wordpress.com/2010/02/12/harta-politica-a-europei-dupa-primul-razboi-mondial-de-gh-buzatu-marusia-cirstea> (21 martie 2019).

¹⁸ Denna F. Fleming, *The United States and the League of Nations 1918–1920*, London, 1932, p. 8, citat de Stephen Mcglinchey, *E. H. Carr and The Failure of the League of Nations*, online <https://www.e-ir.info/2010/09/08/e-h-carr-and-the-failure-of-the-league-of-nations> (21 martie 2019).

¹⁹ Vezi și: Mihai Iacobescu, *România și Liga Națiunilor 1919–1929*, București, Editura Academiei R.S.R., 1988; Petre Bărbulescu, *România la Liga Națiunilor (1929–1939)*, București, Editura Politică, 1975; M. Patrick Cottrell, „The League of Nations experiment and the quest for world order”, în M. Patrick Cottrell, ed., *The League of Nations Enduring Legacies of the First Experiment at World Organization*, Routledge, London, September 2017; Ross A. Kennedy, *The Will to Believe: Woodrow Wilson, World War I and America's Strategy for Peace and Security*, Kent, State University Press Kent, OH, 2009.

²⁰ E. H. Carr, *The Twenty Years' Crisis 1919–1939*, p. 234.

echilibru între marile puteri ale Europei”²¹. Între discursul politic și diplomatic și interesele geopolitice apare o prăpastie pe care nu toți oamenii politici ai vremii, inclusiv cei din România, au sesizat-o și, prin urmare, la provocările imperialismelor de stânga și de dreapta au fost date răspunsuri inadecvate.

Evaluarea geopolitică din perspectiva modului în care marile puteri și-au dimensionat potențialul militar pentru a-și promova interesele naționale scoate în evidență fragilitatea noii ordini impuse de învingătorii primei conflagrații mondiale și pericolul ce pândea construcția arhitecturii granițelor naționale din partea expansionismului imperial de dreapta, dar și de stânga. Academicianul Florin Constantiniu a constatat acest fapt din analiza modului în care au fost tratate, în cadrul Conferinței de Pace de la Paris, din 1919–1920, Germania și Rusia Sovietică. Ambele au fost „proscrise” de sistemul de la Versailles²². În consecință, „dincolo de statutul politic al Germaniei și Rusiei Sovietice, cele două țări erau impuse spre colaborare de noile realități teritorial-politice, create de sistemul de la Versailles și, în primul rând, de restaurarea Poloniei”²³. Precierile istoricului român erau în perfectă concordanță și cu observațiile făcute în epocă de istoricul francez J. Bainville, care, în anul 1920, atrăgea atenția că „Tratatul de la Versailles a legat alianța dintre Germania și Rusia. Nu avem dreptul să ne înșelăm. Din moment ce între Germania și Rusia se reconstitua, pe seama uneia și a alteia, o Polonie, se stabilea comunitatea de interese și de sentimente. Germanii și rușii nu se iubesc, dar ei sunt, ca să spunem așa, complementari. Ei au nevoie să fie în contact, să schimbe produse, oameni, și ei nu se pot întâlni decât peste corpul statului polon. Ei sunt mai puțin complici pentru a-și garanta bucata lor de Polonie, cât mai ales pentru a o distruge și a o împărți din nou. După înfrângerea ei, Germania trebuia să dorească în chip firesc alianța cu Rusia. Și totuși, aceasta n-ar fi fost un motiv suficient pentru ca ea să fie sigură că o va obține. Polonia pare să fi fost inventată pentru a grăbi apropierea”²⁴. Tratatul de la Rapallo, semnat de cele două puteri în 1922, a normalizat relațiile diplomatice și a renunțat la revendicările teritoriale unul împotriva celuilalt și a stabilit un cadru pentru acorduri economice suplimentare. Prin tratatul încheiat de miniștrii de externe Walther Rathenau și Gheorghii Vasilievici Cicerin cele două părți își acordau în mod reciproc clauza națiunii celei mai favorizate, renunțându-se totodată și la pretențiile pe care fiecare din cele două puteri le avea la adresa celeilalte²⁵. S-au pus bazele unei cooperări comerciale și industriale care viza inclusiv producerea de arme și tehnică militară. Astfel, între anii 1924 și 1932, au fost înființate mai multe uzine în Uniunea Sovietică, în care s-au construit tancuri și mașini de luptă,

²¹ Sorin Arhire, „Politica externă a Marii Britanii față de Europa 1919–1939” (I), în „Terra Sebsvs. Acta Mvsei Sabesiensis”, Sebeș, 5, 2013, p. 440.

²² Florin Constantiniu, *Între Hitler și Stalin. România și pactul Ribbentrop-Molotov*, București, Editura Danubius, 1991, p. 9.

²³ *Ibidem*.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ John Hiden, *Germany and Europe 1919–1939*, 2nd ed., Longman, London and New York, 1993, p. 127.

laboratoare unde au fost experimentate substanțe toxice de luptă. Prin clauze secrete, autoritățile de la Moscova au autorizat folosirea spațiului sovietic de către germani în scopul experimentării unor arme interzise prin Tratatul de Versailles²⁶. La intrarea în Liga Națiunilor, Germania a insistat să rămână neutră în ciocnirile diplomatice dintre Uniunea Sovietică și Occident, în ciuda unei destrămări treptate a relațiilor²⁷.

Decizia lui Stalin de a încheia o alianță cu Hitler în 1939 avea la baza sa și o „tradiție geopolitică” în care s-a demonstrat că două state cu sisteme politice și ideologii opuse pot coopera dacă satisfacerea intereselor vitale impune acest lucru²⁸. Acest lucru a fost confirmat și de consilierul Ambasadei Germaniei de la Moscova, Andor Henke, care a transcris conținutul discuțiilor dintre von Ribbentrop și Stalin. Potrivit acestuia, Ribbentrop a declarat în fața liderilor sovietici că germanii știau că nu există „conflicte naturale de interese” între cele două țări și, de asemenea, și-a dat seama că tulburarea relațiilor prietenești dintre cele două state a fost rezultatul intrigii exorbitante, în special din Anglia. Stalin i-a răspuns la rândul său că a crezut acest lucru și că știa că poporul german dorește pacea și, prin urmare, va saluta relațiile de prietenie²⁹. Atât Germania lui Hitler, cât și URSS-ului lui Stalin aveau un interes comun geopolitic și geostrategic: „revendicări” teritoriale pe seama Poloniei și a altor vecini. Încheierea unui pact cu sovieticii i-a permis lui Hitler să atace nestingherit Polonia, fără teama că ar putea fi implicat într-un război pe două fronturi, și de a evita ceea ce cancelarul prusac Otto von Bismarck avertiza în testamentul său politic, că Germania va putea fi învinsă doar dacă va purta un război pe două fronturi³⁰, iar lui Stalin i-a permis să anexeze teritorii pe seama vecinilor săi, printre care și a României.

La 1 septembrie 1939, la numai o săptămână de la semnarea pactului, armata germană a invadat Polonia, iar la 17 septembrie Armata Roșie a intervenit militar și ea în Polonia dinspre est, pentru a „proteja” minoritățile naționale³¹. Agresiunea sovietică s-a desfășurat pe fondul unui război propagandistic fără precedent. Acest fapt a făcut ca surprinderea autorităților, a militarilor și a opiniei publice poloneze să fie atât de mare, încât au trăit iluzia că invadatorii au continuat să repete că au venit să ajute, iar strigătele: „Beat the Germans” au fost auzite pretutindeni. Propaganda a fost atât de eficientă încât, în unele locuri, sovieticii erau întâmpinați cu flori și plânsete de bucurie³². În același timp, Molotov a convocat ambasadorul polonez la

²⁶ Sorin Arhire, *op. cit.*, p. 448.

²⁷ John Hiden, *op. cit.*, p. 128–130.

²⁸ Gh. Buzatu, *Bătălia pentru Basarabia 1941–1944*, București, Editura Mica Valahie, 2011, p. 10.

²⁹ Andor Hencke, *Nazi-Soviet Relations*, p. 75, citat în Stephen Calkin, *A Marriage of Convenience: The Pre-War Relationship between Nazi Germany and the Soviet Union*, online <http://www.wou.edu/history/files/2015/08/stephencalkin.pdf> (2 aprilie 2019).

³⁰ Mihai Ciubotaru, „Europa și Pactul Ribbentrop-Molotov”, în „Clipa”, 30 octombrie 2010, anul XX, online <http://www.clipa.com/a1976-Europa-si-Pactul-Ribbentrop-Molotov.aspx> (2 aprilie 2019).

³¹ Stéphane Courtois, „Retour sur l’alliance soviéto-nazie, 70 ans après”, în „Fondation pour l’innovation politique”, Juillet 2009, p. 7, online www.fondapol.org (2 aprilie 2019).

³² Andrzej Włusek, „Soviet invasion of Poland 1939”, în „ENRS Articles”, 21 august 2018, online <https://enrs.eu/en/news/882-17-september-1939-the-soviet-invasion-of-poland> (2 aprilie 2019).

Moscova și i-a spus că „deoarece Republica Polonia a încetat să existe”, au fost luate măsuri pentru a proteja locuitorii din vestul Bielorusiei și Ucrainei³³.

Germania nazistă și Uniunea Sovietică au împărțit teritoriul polonez sub privirile unei Europe șocate. Armata germană și cea rusă au organizat chiar și o paradă militară comună, dedicată „marii” victorii, care a avut loc în orașul Brest-Litovsk devenit un simbol al cooperării germano-sovietice. Era exemplul cel mai elocvent că dincolo de războiul propagandist din epocă interesele geopolitice, și nu ideologiile au fost „răspunzătoare” pentru modul în care cele două state au pecetluit soarta Poloniei și a altor state aflate în vecinătatea lor³⁴. Cooperarea militară și politică dintre Stalin și Hitler a fost urmată, în februarie 1940, de una la fel de fructuoasă prin semnarea unui acord comercial. Astfel, Germania a furnizat pentru URSS cantități mari de echipamente industriale și militare – inclusiv un crucișător! –, iar URSS a livrat în Germania milioane de tone de cereale, sute de mii de tone de petrol, zeci de mii de tone de minerale rare esențiale pentru industria aeronautică (mangan, platină). A fost o adevărată „luna de miere între cele două puteri totalitare”³⁵.

Interesele geopolitice ale dictatorului de la Kremlin nu erau limitate doar la „rezolvarea” problemei poloneze. URSS, fără să își asume vreun moment tradiția imperială a Romanovilor, a devenit un imperiu construit pe ideologia marxist-leninistă. Stalin a folosit momentul înțelegerii cu liderii naziști pentru a recăpăta ceea ce pierduse în cursul războiului civil³⁶. Astfel, Moscova și-a extins sfera de ocupație și control geostrategic, în detrimentul Finlandei, atacată pe 30 noiembrie și învinsă în 12 martie 1940; a anexat Estonia (în 12 iunie 1940), Lituania (17 iunie), Letonia (18 iunie). Cele trei state baltice dispar de pe harta politică a Europei și devin „republici sovietice”.

Explicațiile acestei extensii imperiale a Uniunii Sovietice își au rațiuni geopolitice. Victoria neașteptat de rapidă asupra Franței a demonstrat superioritatea Wehrmacht-ului și a condus la schimbări de ordin geopolitic. Confruntat cu o schimbare dramatică a balanței puterii pe continentul european după capitularea Franței în iunie 1940, Stalin a reacționat prompt prin ocuparea statelor baltice ca zonă tampon și posibil spațiu de (re)negociere a sferelor de influență cu Hitler. Referindu-se la acest aspect, Florin Constantiniu aprecia că „Incredibil de rapida prăbușire a Franței a obligat Kremlinul să-și modifice radical strategia în privința realizării «planului de anexiuni»: nu mai era timp pentru o precauție și treptată luare în stăpânire a teritoriilor fixate prin protocoalele secrete din 23 august și 28 septembrie. Dacă Germania, victorioasă

³³ *Ibidem*.

³⁴ Vezi și: Gabriel Gorodetsky, *Grand Illusion. Stalin and the German Invasion of Russia*, Yale University Press, London, 1998, p. 8–9; Stephen M. Walt, „Alliance Formation and the Balance of World Power”, în „International Security”, vol. 9, nr. 4, Spring, 1985, p. 8; Silvio Pons, Andrea Romano, *Russia in the Age of Wars (1914–1945)*, Milano, 2000, p. 239.

³⁵ Stéphane Courtois, *op. cit.*, p. 10.

³⁶ Ingeborg Fleischhauer, „Soviet Foreign Policy and the Origins of the Hitler-Stalin Pact”, în Bernd Wegner (ed.), *From Peace to War. Germany, Soviet Russia and the World, 1939–1941*, Berghahn Books, Oxford, 1997, p. 31, 43.

în Vest, avea mâinile pe deplin libere în Est, s-ar fi putut ca Berlinul să nu mai considere util Pactul Molotov-Ribbentrop și să se opună anexiunilor acceptate în toamna anului 1939”³⁷.

Sunt doar câteva dintre concluziile cercetărilor efectuate de istorici cu o mare reputație științifică ce arată că dictatorul sovietic nu era un lider care se ghida în politica internațională în conformitate cu setul de convingeri ideologice, ci ca un veritabil jucător strategic pe harta geopolitică a continentului european. A fost un fin observator al balanței de putere de pe continent și, din această perspectivă, a intuit că spre finalul deceniului patru Germania va deveni un factor de putere în detrimentul altor două mari puteri, Franța și Marea Britanie. Înțelegerea cu Hitler nu a fost doar un rezultat al eșecului negocierilor ce vizau securitatea pe continentul european din anii 1936–1939, ci un calcul rezultat din evoluțiile schimbătoare a acestor negocieri. Sunt informații care evidențiază faptul că Stalin ar fi acceptat o alianță cu Hitler chiar și în perioada în care relațiile dintre Moscova și Berlin erau extrem de reci. Defectorul sovietic Leon B. Helphand, care a fugit în Vest în vara anului 1940, afirma că Stalin a preferat o înțelegere cu Hitler în detrimentul puterilor înainte de august 1939. Afirmarea a fost susținută și de Walter Krivitsky, șeful serviciului secret militar sovietic din Europa de Vest. Acesta a publicat o serie de articole în „Saturday Evening Post”, în aprilie 1939, afirmând că Stalin a căutat un acord cu Germania nazistă din 1934³⁸. Cercetări recente par să nu confirme anul 1934 ca fiind primele indicii că Moscova ar fi preferat un acord cu Germania, și nu cu puterile occidentale vestice, așa cum au afirmat defectorii sovietici ai epocii, ci le plasează cu doi-trei ani mai târziu, respectiv în 1935–1937³⁹. Acribia istoricilor confirmă faptul că la Moscova calculele geopolitice ale evoluțiilor de putere și interese din ecuația marilor puteri a contat mai mult decât convingerile ideologice, așa cum se afirma în discursul public⁴⁰. Aceasta este și rațiunea pentru care fiecare dintre părți a considerat înțelegerea drept un respiro pentru a se pregăti în vederea realizării intereselor geopolitice pe termen lung, iar acestea presupuneau înlăturarea celuiilalt. „L-am înșelat pe Hitler”, striga Stalin fericit, după semnarea acordului. Cam același lucru credea și Hitler despre Stalin⁴¹.

Timpul a fost pentru ambele tabere extrem de prețios⁴². Astfel se explică și graba cu care sovieticii au trecut la materializarea intereselor negociate cu liderii

³⁷ Florin Constantiniu, *O istorie sinceră a poporului român*, București, Editura Univers Enciclopedic, 1997, p. 371.

³⁸ Anna M. Cienciala, „The Nazi-Soviet Pact of August 23, 1939: When did Stalin decide to align with Hitler, and was Poland the Culprit?”, în B. B. Biskupski, *Ideology, Politics and Diplomacy in East Central Europe*, Boydell & Brewer, University of Rochester Press, 2003, p. 161.

³⁹ *Ibidem*, p. 218.

⁴⁰ Klára Fabianková, „Search for Partnership: German-Soviet Political Relations on the Eve of the Second World War”, în „Prague papers on the history of international relations”, 2/2015, p. 119.

⁴¹ Victor Suvorov, *Spărgătorul de gheață*, Iași, Editura Polirom, 1995, p. 54.

⁴² Geoffrey Roberts, „Ideology, calculation and improvisation: spheres of influence and Soviet foreign policy 1939–1945”, în „Review of International Studies”, issue 25, 1999, p. 660–661; Klára Fabianková, *op. cit.*, p. 117.

naziști. Din perspectiva analizei geopolitice este interesantă de observat și percepția liderilor marilor puteri occidentale asupra acestor evoluții în ecuația de putere și de negociere a intereselor. Politicienii britanici și francezi au subestimat unele probleme cheie din această ecuație. Aceștia au subestimat adevărata forță militară sovietică, au judecat URSS prin prisma regimului stalinist și nu au apreciat importanța strategică a Uniunii Sovietice pentru Germania în Europa Centrală și de Est. Ei nu și-au dat seama că vor pierde, în caz de alianță a sistemelor totalitare, un impact în mare parte din spațiul european important, precum și faptul că Stalin are mai multe opțiuni de a-și impune interesele. După criza de la München, Stalin s-a temut de izolarea pe termen lung și trebuia să contracteze pactul militar care să-i asigure neutralitatea și câștigurile teritoriale în secvența politicii expansive a lui Hitler. Klára Fabianková observa că Franța și Marea Britanie au presupus în mod incorect că politica externă a Germaniei și a Uniunii Sovietice va fi mai mult corespondentă cu ideologia lor decât cu pragmatismul. Reprezentanții diplomației britanice au făcut o greșală atunci când Londra nu s-a pronunțat mai puternic împotriva Germaniei, nu și-a estimat puterea militaro-economică, ci mai degrabă s-a retras, în a doua jumătate a anilor treizeci⁴³. Evoluțiile geopolitice de pe continentul european au depins și de modul cum oamenii politici au perceput corect sau eronat posibile consecințe ale unui asemenea act diplomatic.

2. Pactul Ribbentrop-Molotov și situația geopolitică a României

Răsturnările din ecuația geostrategică de putere a continentului european, generate de înțelegerile secrete ale Pactului sovieto-german, au afectat serios poziția geopolitică a statului român pe termen scurt și lung, a istoriei sale contemporane. Convergența de moment a intereselor celor două regimuri totalitare a schimbat configurația geostrategică a unui vast spațiu, de la Marea Baltică la cea Mediteraneană, care a devenit nu numai un spațiu acut de insecuritate, ci și de manifestare a imperialismelor sovieto-germane. La București, oamenii politici, deși nu aveau informații concrete despre conținutul înțelegerilor sovieto-germane, au intuit corect consecințele geopolitice și geostrategice asupra României. Regele Carol al II-lea, în *Jurnalul* său din 22 august 1939, era cât se poate de categoric în acest sens: „Se mai pune întrebarea, foarte importantă, ce preț au plătit germanii pentru această schimbare la față? Unii, cum e Urdăreanu, cred că [URSS și Germania] și-au împărțit teritoriile Europei Orientale, mai ales cele poloneze și ale noastre. În tot cazul, noi suntem, în primul plan al primejdiei”⁴⁴. La rândul său, prim-ministrul Armand Călinescu nota: „Lovitura de teatru a acordului germano-sovietic. Socotesc situația foarte gravă. S-au înțeles oare la o împărțire a Poloniei și României?”⁴⁵

⁴³ Klára Fabianková, *op. cit.*, p. 122.

⁴⁴ Apud Gh. Buzatu, *Hitler...*, p. 37.

⁴⁵ Apud Ioan Scurtu, *Istoria românilor de la Carol I la Nicolae Ceaușescu*, culegere de studii, București, Editura Mica Valahie, 2011, p. 165

Așa cum constata și Florin Constantiniu, la București exista o percepție corectă a posibilelor evoluții geopolitice în regiunea central și de sud-est europeană: „În momentul încheierii tratatului germano-sovietic, atenția lui Hitler și Stalin era îndreptată asupra Europei Central-Răsăritene, unde avea să izbucnească războiul și unde cei doi pregăteau împărțirea Poloniei. Europa de Sud-Est a făcut, în consecință, obiectul articolului 3 din Protocolul adițional secret, redactat intenționat într-o formă mai puțin precisă, care dădea însă satisfacție semnatarilor, în așteptarea intervențiilor de mai târziu”⁴⁶. Deși în textul tratatului în ceea ce privește sud-estul european sovieticii și germanii își partajau interesele cu indicare în mod expres a Basarabiei, erau evidente „portițele” lăsate pentru viitoare negocieri⁴⁷. În documentul semnat se menționa: „În privința sud-estului Europei, din partea sovietică este subliniat interesul pentru Basarabia. Partea germană declară totalul dezinteres politic pentru aceste regiuni”⁴⁸. Această parte a teritoriului românesc revendicată de sovietici nu putea fi însoțită decât de cuvântul regiune. Nu poate fi vorba de o greșală de exprimare în conținutul unui document diplomatic negociat atât de intens de cele două părți. Ambele părți erau conștiente de faptul că evoluțiile de pe continentul european erau într-o permanentă dinamică, iar ambiguitatea le-ar fi permis noi negocieri în sferile de influență.

De altfel, schimbările în balanța de putere, generate de înțelegerea sovieto-germană din august 1939, nu au surprins lumea diplomatică⁴⁹. Acestea erau vizibile pentru orice om politic și diplomat al epocii, inclusiv pentru români. În aceste condiții România a trebuit să-și adapteze sistemul securității naționale și conduita diplomatică în funcție de noua conjunctură internațională. Oamenii politici români erau nevoiți, din rațiuni de securitate a frontierelor contestate de vecinii care promovau o politică revizionistă agresivă, să caute soluții pentru a proteja România împotriva potențialelor amenințări la adresa sa⁵⁰. Semnalul a fost dat de însuși regele Carol al II-lea, care, în noiembrie 1938, a întreprins un turneu diplomatic la Londra, Paris și Bruxelles. Demersul regelui nu s-a soldat cu rezultatele dorite de România. Cererile de ajutor au avut un oarecare ecou în domeniul relațiilor comerciale, dar nu și în sporirea livrărilor de armament. Marea Britanie, care nu avusese înainte de anul 1938 o politică economică bine conturată față de Europa Central-Răsăriteană, în general, și față de România, în mod special, și-a modificat atitudinea față de această parte a

⁴⁶ Acad. Florin Constantiniu, „Săptămâna patimilor (23–28 iunie 1940). Cedarea Basarabiei și a nordului Bucovinei”, în „Revista Art-Emis”, 15 februarie 2012, online <https://www.art-emis.ro/istorie/saptamana-patimilor-23-28-iunie-1940-cedarea-basarabiei-si-a-nordului-bucovinei> (2 aprilie 2019).

⁴⁷ Klára Fabianková, *op. cit.*, p. 123.

⁴⁸ Apud Florin Constantiniu, *Între Hitler și Stalin. România și Pactul Ribbentrop-Molotov*, București, Editura Danubius, 1991, p. 110.

⁴⁹ Alberto Basciani, „La Romania e il patto Molotov-Ribbentrop”, în Alberto Basciani, Antonio Macchia, Valentina Sommella, *Il patto Ribbentrop-Molotov, l'Italia e l'Europa (1939–1941)*, ARACNE editrice S.r.l. Roma, 2013, p. 263–264.

⁵⁰ Rebecca Haynes, *Politica României față de Germania între 1936–1940*, Iași, Editura Polirom, 2003, p. 18.

Europei, în sensul că britanicii au pus la punct o contraofensivă economică în detrimentul Germaniei⁵¹. La finalul acestei dezamăgitoare călătorii diplomatice, s-a întâlnit cu Adolf Hitler la Berghof, în 24 noiembrie 1938⁵². Suveranul român a dorit să obțină de la dictatorul nazist unele garanții de securitate, însă reprezentanții diplomației germane din București recomandau prudența⁵³. Rezultatul a fost negativ, deși regele l-a asigurat pe Hitler că România nu va renunța niciodată la atitudinea sa tradițională antisovietică și anticomunistă⁵⁴. Singurul rezultat concret a fost sporirea colaborării în domeniul economic, unde Germania avea preponderența încă din anii precedenți în raport cu Marea Britanie și Franța. La nivelul anului 1937, importurile realizate din România de către Germania erau de 830,3 milioane de lei, ale Marii Britanii la jumătate din cele germane (434,2 milioane de lei), iar cele franceze aproape nesemnificative (16,2 milioane de lei).

În aceste condiții, România și-a propus să dezvolte relații economice cu Germania fără a fi obligată să renunțe la protecția aliaților săi occidentali⁵⁵, să realizeze o politică de balans între centrele de putere ce se prefigurau a fi determinante în evoluțiile geopolitice ulterioare. Această reacție la evenimentele geopolitice în desfășurare s-a dovedit a fi nerealistă. Regele Carol al II-lea a continuat să privească aceste evoluții exclusiv printr-un cadru de interpretare ideologic. Iată cum descria Armand Călinescu poziția monarhului român în aceste împrejurări: „Merg cu Gafencu la rege. Îl găsesc impresionat, dar neschimbat! Tot anti german și profrancofil, proanglofil. Crede că am urmat o bună politică”⁵⁶. Această politică de balans geopolitic avea la bază o percepție (care s-a dovedit a fi nerealistă) asupra evoluțiilor raporturilor de putere și interes între Marea Britanie și Franța, pe de o parte, și Germania și Uniunea Sovietică, pe de alta. A existat speranța că se va produce o apropiere între marile puteri democratice din vestul Europei și Germania, ceea ce le-ar fi permis să păstreze cooperarea cu germanii fără să-și deterioreze legăturile pe care le aveau cu Franța și Marea Britanie⁵⁷.

Aceste iluzii geopolitice de la București au fost întreținute și de marii aliați occidentali ai României, care, deși erau convingeți, în primăvara anului 1939, că arhitectura de securitate fondată pe principiile Ligii Națiunii nu mai este funcțională, au oferit garanții de securitate țărilor aflate în vizorul expansiunii germane, inclusiv României. Oficialii britanici au întreprins o asemenea acțiune diplomatică mizând pe faptul că aceasta va fi de ajuns să-l tempereze pe Hitler în tentativa sa de instaurare

⁵¹ Sorin Arhire, *Marea Britanie și România (1936–1941). Relații politice, economice și culturale*, Cluj-Napoca, Editura MEGA, 2015, p. 164.

⁵² Andreas Hillgruber, *Hitler, regele Carol și mareșalul Antonescu: Relațiile germano-române (1938–1944)*, Iași, Editura Humanitas, 1994, p. 82.

⁵³ *Ibidem*, p. 79.

⁵⁴ Alberto Basciani, *op. cit.*, p. 264.

⁵⁵ I. Benditer, Ion Ciupercă, „Relații româno-germane în perioada 1928–1932”, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie «A. D. Xenopol»”, Iași, nr. 8, 1971, p. 317–330.

⁵⁶ Apud Ioan Scurtu, *op. cit.*, p. 165.

⁵⁷ Vezi, pe larg: Sorin Arhire, *op. cit.*, p. 67–99.

a unei dominații germane în Europa Sud-Estică. Formulate în termeni generali, garanțiile puteau fi puse în aplicare într-o oarecare măsură în situația existenței unei agresiuni germane împotriva teritoriului românesc, dar acestea aveau șanse extrem de mici de a fi valabile în cazul unui atac sovietic, întrucât eventualul ajutor britanic dat României depindea în totalitate de atitudinea pe care ar fi avut-o Turcia⁵⁸. Garanțiile aveau un grad ridicat de ambiguitate deoarece, pe de o parte, Franța și Anglia acordau garanția României prin care se asigura menținerea independenței statului, nu și integritatea sa teritorială⁵⁹, iar pe de alta acestea nu funcționau decât în privința unei agresiuni germane, nu și sovietice.

Comportamentul britanic față de România a avut și rațiuni geopolitice, generat de factori obiectivi, dar și subiectivi. Implicarea unei mari puteri în securitatea unui spațiu este determinată de interese și de contextul geopolitic al relațiilor de putere din acel spațiu. Dacă analizăm interesele Angliei și Franței în spațiul românesc, se poate lesne observa că din punct de vedere economic și financiar acestea erau neesențiale în raport cu volumul de ansamblu al schimburilor comerciale, iar cele de ordin politic erau predominante. În anul 1939 Germania deținea preponderența cu o cotă de 32% în exporturile României și de circa 40% din importuri⁶⁰. Acest aspect era subliniat de Petrescu-Comnen care, într-o declarație făcută presei în 6 aprilie 1938, atrăgea atenția asupra faptului că „Sistemul de alianțe al României din perioada interbelică, admirabil în logica articulării sale, avea o mare carență: între România, pe de o parte, și Franța și Marea Britanie, pe de alta, relațiile economice rămâneau firave: între marile democrații apusene și România nu exista o solidaritate economică în măsură să o consolideze pe cea politică. În schimb, economiile României și Germaniei erau complementare: prima exporta petrol și grâne în Germania și importa de acolo produse industriale. Adversitatea politică era aici contrabalansată de interese economice reciproce”⁶¹. Cunoscutul publicist britanic Wickam Steed a prezentat în termenii realismului politic comportamentul Marii Britanii, în anul 1938, față de țările din sud-estul continentului european: „Anglia va apăra acele lucruri pe care, la urma urmelor, ar fi silită să le apere (...). Interesul ei se îndreaptă înspre acele ținuturi europene, unde lupta pentru expansiunea economică poate avea și unele înrâuriri politice, punând în primejdie acele lucruri pe care, la urma urmelor, Anglia ar fi silită să le apere”⁶².

Din această perspectivă, interesele geopolitice ale Germaniei în România erau preponderent mai importante decât ale anglo-francezilor. Surprinzător pentru analistul geopolitician de astăzi, Reich-ul nazist a adoptat față de spațiul românesc, în

⁵⁸ Sorin Arhire, „«Cazul Tilea» și garanțiile britanice din 13 aprilie 1939”, în „Terra Sebus. Acta Musei Sabesiensis”, Sebeș, nr. 9, 2017, p. 390.

⁵⁹ Alberto Basciani, *op. cit.*, p. 267.

⁶⁰ Gheorghe Zaman and George Georgescu, „A retrospective study on Romania's external trade in the past 100 years”, în „Munich Personal RePEc Archive”, October 2018, online https://mpra.ub.uni-muenchen.de/89707/1/MPRA_paper_89707.pdf (2 aprilie 2019).

⁶¹ Apud Florin Constantiniu, *O istorie sinceră a poporului român*, p. 352.

⁶² Apud Sorin Arhire, *op. cit.*, p. 166–167.

perioada premergătoare și după încheierea pactului cu URSS, instrumente și mecanisme de control care se pot încadra în teoriile *soft power* apărute în epoca post-război rece. Având trupele în apropierea granițelor României, Berlinul nu a trecut la o invazie de tip clasic, așa cum avea să procedeze Moscova în 28 iunie – 3 iulie 1940, ci a desfășurat o intensă campanie diplomatică menită „să întărească poziția sa economică în România și să-și asigure monopolul exportului petrolului din această țară”⁶³. Astfel, guvernul român a acceptat să semneze tratatul economic cu Germania, în 23 martie 1939, prin care această mare putere își instituționaliza preponderența economică. Grigore Gafencu caracteriza acest acord ca fiind „o faptă de bună gospodărie și un paratrăsnet politic”⁶⁴. Este surprinzătoare miopia geopolitică a liderilor de la București, potrivit cărora odată cu parafarea acestui acord comercial se obținea și garanția frontierelor statului român, consacrate prin tratatele care au pus capăt primei conflagrații mondiale. „Paratrăsnetul” identificat de Grigore Gafencu avea atâta valoare, cât și garanțiile obținute de la britanici, deoarece și Berlinul va garanta statul român doar în raport cu interesele negociate cu Moscova și cu cele care asigurau pentru Germania statutul de aliat din partea Ungariei.

Astfel, în august 1939, practic, întregul eșafodaj geopolitic pe care se sprijinea arhitectura de securitate a granițelor României a căzut. Prin încheierea pactului sovieto-german din 23 august 1939 s-a schimbat radical poziția geostrategică a României și s-a micșorat posibilitatea de a se manifesta în conformitate cu opțiunile sale. Trebuia să caute noi soluții pentru a-și apăra independența și suveranitatea națională și să facă o reorientare a politicii sale externe.

Conducerea politică și militară a statului român avea la dispoziție două variante: una era cea a alinierii la un centru de putere (alături de blocul anglo-franco-polon; sau de partea Germaniei), iar alta neutralitatea pentru care s-a optat, în cele din urmă, în ședința Consiliului de Coroană, întrunit la 6 septembrie 1939⁶⁵. Consiliul de Coroană a cerut guvernului „observarea strictă a regulilor neutralității stabilite prin convențiile internaționale față de beligeranții din actualul conflict”⁶⁶. A fost singura reacție posibilă în situația geopolitică dificilă în care România intrase. La acea dată, din punct de vedere politic, manevrele diplomatice se restrânsese atât de mult încât autoritățile nu aveau decât să aștepte desfășurarea evenimentelor. Se adevăra ceea ce Nicolae Titulescu intuia încă din 1937, că adversitățile ideologice nu vor împiedica o colaborare între URSS și Germania, iar „apropierea ruso-germană va avea loc fără noi și împotriva noastră”⁶⁷. Dovada că fundamentele politicii externe ale statelor nu mai erau cele ale diplomației clasice, ci se sprijineau pe rațiuni de ordin geopolitic și geostrategic, este și faptul că dictatorul comunist de la

⁶³ Valeriu Fl. Dobrinescu, *Bătălia pentru Basarabia*, Iași, Editura Junimea, 1991, p. 43.

⁶⁴ Grigore Gafencu, *Însemnări politice. 1929–1939*, București, Editura Humanitas, 1991, p. 339.

⁶⁵ Valeriu Fl. Dobrinescu, *op. cit.*, p. 60–61.

⁶⁶ Pentru mai multe detalii, vezi: Ion Mamina, *Consilii de Coroană*, București, 1997, p. 180–182.

⁶⁷ Nicolae Titulescu, *Politica externă a României (1937)*, ediție îngrijită de George G. Potra, Constantin I. Turcu și Ion M. Oprea, București, Editura Enciclopedică, 1994, p. 131

Moscova nu a avut nici cea mai mică rețineră în a negocia soarta popoarelor din spațiile cu care tratase anterior cu naționaliștii și cu liderii marilor democrații occidentale, peste numai cinci ani⁶⁸.

După ce sovieticii au „rezolvat” problema poloneză și a „securității lor în regiunea baltică”, au trecut la materializarea pretențiilor teritoriale față de România. Etapa amenințărilor diplomatice (discursul lui Molotov în Sovietul Suprem din 29 martie 1940)⁶⁹ a fost rapid arsă, iar Kremlinul a trecut la realizarea dispozitivului strategic și militar de agresiune împotriva României⁷⁰. În acel moment, nici opinia publică și nici chiar autoritățile române nu își puteau imagina ce avea să urmeze, deși informațiile circulau atât în mediul diplomatic, cât mai ales în cel privat.

Vestea că Franța a capitulat a fost percepută la București ca un adevărat șoc geopolitic. România își construise sistemul de securitate în mare parte pe credința că marile puteri occidentale democratice, în special Franța, o vor ajuta. Din acest moment, apărarea granițelor amenințate de vecinii revizionisti trebuia făcută doar prin eforturi proprii. Jocul politic al regelui Carol de până atunci în politica externă a României, considerat de multă lume abil, nu mai putea fi continuat. Pentru mulți, soluția era o aliniere a Bucureștiului la centrul de putere de la Berlin⁷¹. S-a optat pentru a salva statul, nu și granițele sale.

În aceste împrejurări, V. Molotov l-a informat pe ambasadorul german la Moscova, contele von Schulenburg, că „soluționarea problemei Basarabiei nu mai permite nici o amânare”⁷². Având, în 26 iunie 1940, încuviințarea Germaniei pentru „revizuirea” frontierelor sovieto-române, guvernul sovietic a prezentat câteva ore mai târziu lui Gh. Davidescu, ambasadorul României la Moscova, o notă ultimativă adresată guvernului de la București, prin care se cerea imediată evacuare a Basarabiei și a nordului Bucovinei⁷³. Odată cu înmânarea documentului, ministrul român la Moscova a primit și o serie de reproșuri, ceea ce depășea orice normă a protocolului diplomatic: „România s-a folosit de slăbiciunea Uniunii Sovietice din 1918, ocupând Basarabia populată în principal cu ucraineni. Acum, în 1940, slăbiciunea militară a URSS este de domeniul trecutului, iar situația internațională cere o rezolvare rapidă a problemelor moștenite din trecut, iar pentru a pune bazele unei păci solide între țări, guvernul sovietic cere înapoierea imediată a Basarabiei

⁶⁸ Prof. Gh. Buzatu, *PACTUL Ribbentrop-Molotov este TOTALMENTE NUL. Secretele PROTOCOLULUI SECRET din 23 AUGUST 1939*, online <http://www.ziaristionline.ro/2015/08/23/prof-gh-buzatu-pactul-ribbentrop-molotov-este-totalmente-nul-secretele-protocolului-secret-din-23-august-1939-exclusiv-ziaristi-online> (2 aprilie 2019).

⁶⁹ Vitalie Văratie, Ion Șișcanu, (ed.), *Pactul Molotov-Ribbentrop și consecințele lui pentru Basarabia. Culegere de documente*, Chișinău, Editura „Universitas”, 1991, p. 7.

⁷⁰ Ioan Scurtu, Constantin Hlihor, *Complot împotriva României. 1939–1947*, București, Editura Academiei de Înalte Studii Militare, 1994, p. 8.

⁷¹ Rosa Goldschmidt Waldeck, *Athénée Palace*, București, Editura Humanitas, 2006, p. 19–20, citat în Sorin Arhire, *op. cit.*, p. 166.

⁷² *23 august 1944. Documente*, vol. I, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1984, p. 77.

⁷³ *Ibidem*, p. 80–85.

Uniunii Sovietice”⁷⁴. Referitor la motivul pentru care au cerut și Bucovina, sovieticii erau de părere că această zonă ar putea reprezenta „într-o măsură neînsemnată”, un mijloc de despăgubire a acelei „mari pierderi” care a fost pricinuită URSS-ului și populației Basarabiei prin dominația de 22 ani a României în Basarabia. Încercările diplomatului român de a arăta drepturile istorice, etnice și politice ale României asupra Basarabiei și a faptului că Bucovina nu a fost niciodată sub stăpânire rusească nu au avut nici un ecou. Molotov nu a luat în considerație nici argumentele statistice cu datele exacte privind populația Basarabiei și a Bucovinei, nici tratatele internaționale care confirmau dreptul Statului Român asupra acestor teritorii. Politica de expansiune imperială a Moscovei către vest avea rațiuni geopolitice și nu de drept internațional.

Cererea sovietică privind teritoriul Bucovinei a fost interpretată în diferite chei de lectură atât în istoriografia românească, cât și în cea germană. Florin Constantiniu considera că Stalin s-a folosit de ambiguitatea articolului 3 al protocolului pentru a cere Bucovina de la guvernul român⁷⁵. Această ipoteză a fost emisă și de cercetătoarea germană Ingeborg Fleischhauer, care arată că ambiguitatea formulării articolului 3 al Protocolului adițional secret a permis lui Stalin să creadă că Reichul se dezinteresează politic de întreg sud-estul european (deci și de Bucovina)⁷⁶. Ion Constantin crede că reacția Berlinului de a apăra *status-quo*-ul Bucovinei se datora faptului că acest teritoriu aparținuse Imperiului austriac, iar Austria era acum o posesiune germană. Este mai degrabă un prim semnal geopolitic pentru Germania nazistă care arăta liderului nazist că înțelegerea cu Moscova este doar un răstimp de pregătire a unei ofensive militare sovietice spre vest⁷⁷. Liderii de la Kremlin puteau invoca orice pretext pentru a ascunde rațiunile de ordin strategic și militar. Este foarte posibil ca strategii militari nazisti să nu se fi lăsați păcăliți și să-și fi adus aminte care a fost direcția principală de ofensivă a imperiului țarist spre Berlin în prima conflagrație mondială. De aceea, la primirea notei care se referea și la Bucovina, Hitler ar fi strigat: „Nu vreau să fiu luat drept un imbecil de către ruși!”⁷⁸ În această grilă de lectură putem citi și afirmațiile ministrului de externe german Joachim von Ribbentrop, care, în memoriile sale, preciza: „Faptul că urma să fie ocupată partea de Nord a Bucovinei, străvechi pământ al Coroanei austriece, l-a zguduit pe Hitler. El a recepționat acest pas al lui Stalin drept un indiciu al presiunii rusești către Vest”⁷⁹. Este momentul în care proaspeții aliați începeau cursa pregătirilor

⁷⁴ Emilian Bold, Răzvan-Ovidiu Locovei, *Relațiile româno-sovietice (1918–1941)*, Iași, Casa Editorială Demiurg, 2008, p. 284.

⁷⁵ Florin Constantiniu, „Săptămâna patimilor (23–28 iunie 1940). Cedarea Basarabiei și a nordului Bucovinei”, în „Art-Emis”, 15 februarie 2012, online vezi adresa

⁷⁶ Ion Constantin, „Problema Bucovinei între semnarea anexei secrete a Pactului Molotov-Ribbentrop și nota ultimativă sovietică din 26 iunie 1940”, în „Periscop”, anul XI, nr. 2 (42) aprilie – iunie 2018, p. 20.

⁷⁷ Ion Constantin, *op. cit.*, p. 21.

⁷⁸ *Ibidem*, p. 20.

⁷⁹ *Ibidem*, p. 23.

de război care se va declanșa în 22 iunie 1941 și care va conduce la cu totul alt peisaj geopolitic în Europa. Controversa istorică este legată de exactitatea momentului în care au fost ordonate elaborarea planurilor de campanie. Unii istorici ruși consideră că Hitler a cerut Marelui Cartier General să elaboreze un plan de invazie în Est – cunoscut ulterior ca Directiva 21/Planul Barbarossa – imediat după capitularea Franței⁸⁰, în timp ce occidentalii cred că la sfârșitul lunii iulie 1940⁸¹. Această dispută nu modifică imaginea asupra intențiilor geopolitice ale celor doi lideri.

Pierderile teritoriale în fața URSS scoteau în evidență erorile liderilor de la București, care au construit un sistem de securitate a frontierelor României pe garanții care nu aveau la bază o minimă evaluare geopolitică a mutațiilor posibile în balanța de putere pe continent, dar și în politica de alianțe și interese ale marilor puteri. În aceste condiții, în 1 iulie 1940 guvernul român a renunțat la garanțiile de securitate oferite de Marea Britanie în aprilie 1939, iar la 4 iulie s-a format un nou guvern condus de Ion Gigurtu, cu Mihail Manoilescu la Externe și Horia Sima ca ministru al Culturii. Majoritatea membrilor cabinetului erau cunoscuți în țară și în afară ca fiind filogermani. Prezența conducătorului Mișcării Legionare în guvern nu poate fi interpretată altfel decât ca o dorință a regelui Carol al II-lea de a întări ideea că România se aliniase total la politica Axei. Pentru a fi mai convingător, noul guvern a retras România din Liga Națiunilor, în 11 iulie 1940, pentru ca mai apoi să proclame aderarea statului român la noua ordine instaurată în Europa de Germania celui de-al Treilea Reich⁸². Pentru români, a început o perioadă extrem de complicată și dramatică în care destinul istoric a depins nu de voința lor, ci de evoluțiile geopolitice și geostrategice de pe continentul european. Cercetarea și studierea anilor care au premers și apoi au urmat pactului Ribbentrop-Molotov s-au făcut de cele mai multe ori prin grila ideologiei care a dominat în societatea românească, iar imaginea rezultată a fost puternic deformată.

Concluzii

Pactul de neagresiune sovieto-german din 1939, „întărit” de protocolul adițional secret semnat concomitent la Moscova, precum și toate documentele secrete și nesecrete convenite în următorii doi ani între Berlin și Kremlin au afectat într-o măsură decisivă situația geopolitică a Europei de Est, înlesnind nu numai izbucnirea celui de-al Doilea Război Mondial, ci, mai mult, prin forța desfășurărilor impuse de conflict și prin prisma consecințelor rezultate, au contribuit la modificarea configurației granițelor unor țări din zonă și, deopotrivă, au predeterminat schimbarea pentru

⁸⁰ Oleg Nazarov, *Operation Barbarossa and the Myth of the Preventive War*, online <http://zinovievclub.com/main/20151215/5280.html> (12 aprilie 2019).

⁸¹ David C. Gompert, Hans Binnendijk, Bonny Lin, *Blinders, Blunders, and Wars. What America and China can learn*, RAND Corporation, Santa Monica, California, 2014, p. 84.

⁸² Sorin Arhire, *Politica externă a României 1920–1940* (II), p. 309, online https://www.cclbsebes.ro/docs/Sebus_4_2012/16_S_Arhire.pdf (12 aprilie 2019).

mai multe decenii a regimurilor politice din Europa Est-Centrală. Înțelegerile dintre marile puteri pe anumite spații de interes strategic sau de altă natură, așa cum s-a întâmplat la 23 august 1939, apar ca urmare a dinamicii geopolitice și geostrategice, a percepțiilor sau a erorilor de calcul geopolitic și mai puțin din cauza convingerilor ideologice pe care liderii le promovează. Este, poate, una din principalele lecții ale „pactului de neagresiune” sovieto-german. Interesele geopolitice ale unei mari puteri (URSS, în cazul de față) pentru un spațiu de interes strategic nu sunt de scurtă durată sau conjuncturale. Stalin, când a negociat cu Churchill în octombrie 1944 ceea ce negociase cu Ribbentrop și Hitler în august 1939, a invocat argumente de ordin strategic pentru a-și prezerva glacis-ul de securitate în partea de vest a imperiului.

Geopolitica, și nu ideologia, va dicta și pentru viitor liniile de evoluție istorică din acest spațiu în care se întâlnesc și, uneori, se ciocnesc interesele Vestului cu cele ale Estului.